

Foeragerende Gierzwaluwen *Apus apus* in 2003

Jan Schoppers

Inleiding

De Gierzwaluw was in 2003 de jaarsoort van de vogelwerkgroep. Via een speciale nieuwsbrief, verstuurd per post en e-mail, werd een programma aangeboden met een vijftal tellingen en een aantal publicitaire acties. De voorjaarsfenologie (Pilzecker 2003a, 2003b), najaarsfenologie (Pilzecker 2003c), wekelijkse tuintelling (Schoppers 2003), nestentelling (Verhoeven & Schoppers 2004) en de bescherming en voorlichting (Verhoeven 2004) werden al verslagen in ons lijfblad. In deze bijdrage worden de foeragerende groepen behandeld. Gevraagd werden om alle groepen van 25 of meer exemplaren te verzamelen waarbij datum, tijdstip, aantal, plaats, km-hok, vlieghoogte en gedrag en bijzonderheden te noteren. Het gaat hier om losse waarnemingen verzameld tijdens bv. een broedvogelinventarisatie, wandel- of fietstocht of een excursie.

Resultaten

Aantallen

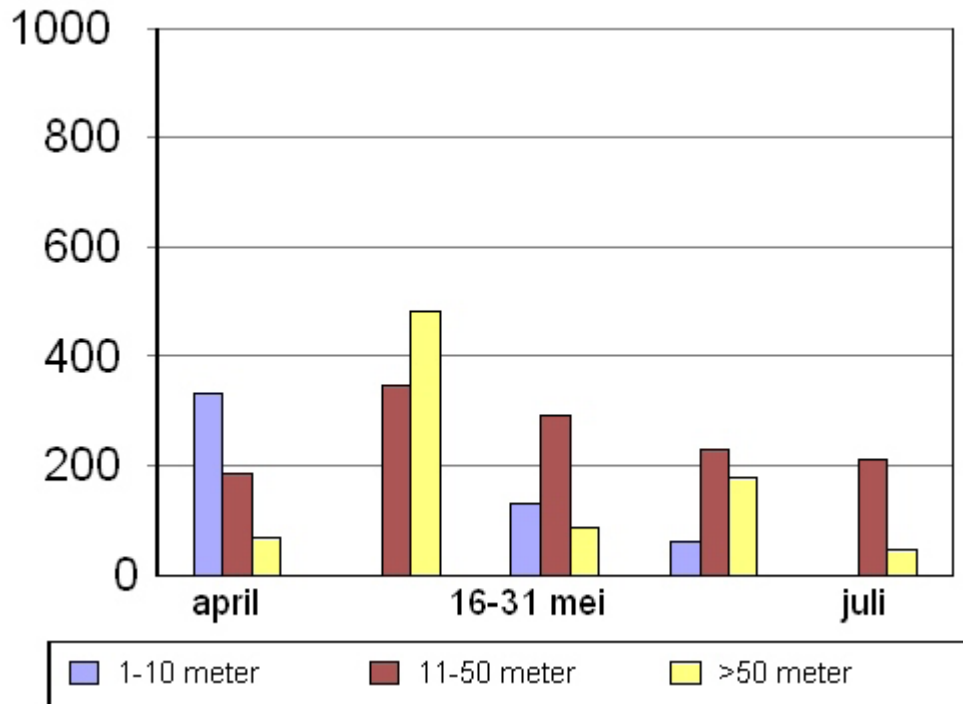
Acht formulieren werden geretourneerd (6 post en 2 e-mail) met 39 waarnemingen van 3307 Gierzwaluwen (gem. 85 ex/waarneming). In tabel 1 staan de waarnemingen weergegeven met daarbij als extra toegevoegd het landschap en het biotoop (evt. tweede weergegeven) gesorteerd op datum. De eerste groep werd genoteerd op 26 april (>70 ex) boven Meinerswijk; de eerste Gierzwaluw in 2003 werd gezien op 19 april (Pilzecker 2003b) wat dus een week eerder is. De laatste grote groep was op 24 juli boven de Koningspleij 90 ex. en het is opvallend dat het bijna drie weken na de laatste waarneming daarvoor op 5 juli is. De meeste waarnemingen zijn gedaan boven de Bijland 13 van de 39 (33%), op enige afstand gevolgd door Meinerswijk met 6 van de 39 (15%). De overige waarnemingen komen verspreid over ons werkgebied voor met een concentratie van 11 waarnemingen rondom Arnhem. Veruit de grootste groepen werden gezien boven de Bijland te weten 450 ex op 3 mei, 400 ex op 1 mei en 350 ex 28 april. Buiten de Bijland werd er alleen een groep van meer dan honderd (190 ex) gezien boven Meinerswijk. De gemiddelde groepsgrootte is het hoogste eind april en in de eerste helft van mei resp. 118 en 106 en neemt daarna sterk af naar 63 en blijft in de periode daarna ook rond de 60. De groepsgrootte wordt tot half mei sterk bepaald door de grote groepen op de Bijland. Als we die locatie niet meerekenen dan is er een lichte afname van 60 naar 45 van april naar mei en daarna weer een toename in juni naar rond de 60. Opvallend boven de Bijland is de sterke toename eind april en de afname in de loop van mei. De teller meldt dat hij ook de periode ervoor en erna het gebied bezocht en geen grote groepen heeft waargenomen. Eind mei en in juni was de soort zelfs afwezig op de Bijland, wat heel gewoon is in die periode, met uitzondering van 23 juni toen er 5 Gierzwaluwen werden gezien (mond.med. Edwin Witter).

Tabel 1. Ontvangen waarnemingen van groepen van 25 of meer Gierzwaluwen in 2003.

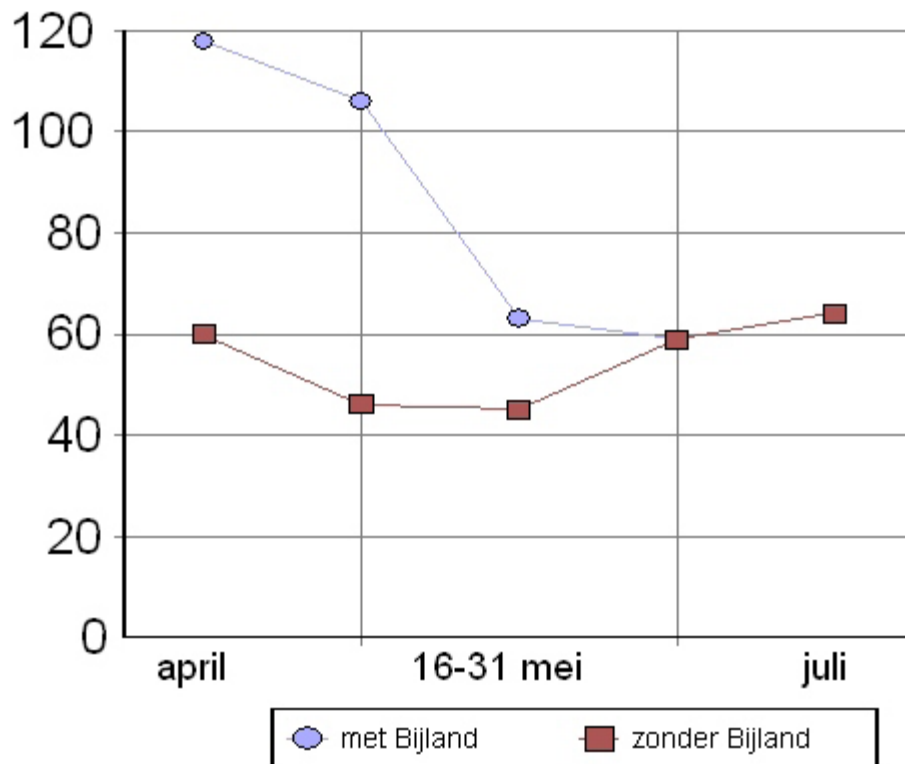
datum	tijdstip	aantal	plaats/locatie	km-hok	hoogte	landschap	biotoop	biotoop	waarnemer
26-Apr-03	10:45	70	Meinerswijk	4022-35	5	Uiterwaarden	water		Vincent de Boer
26-Apr-03	11:15	48	Rijkerswoerdse plassen	4032-13	2	Over-Betuwe	water		Vincent de Boer
27-Apr-03	17:00	37	Meinerswijk	4022-35	4	Uiterwaarden	water		Vincent de Boer
28-Apr-03	10:30	350	Bijland	4045-44	1-3	Uiterwaarden	water	bomen	Edwin Witter
29-Apr-03	10:00	85	Bakenhof uiterwaard	4023-33	1-2	Uiterwaarden	water		Jan Schoppers
01-May-03	10:30	400	Bijland	4045-44	1-2	Uiterwaarden	water		Edwin Witter
01-May-03	19:45	50	Meinerswijk	4022-35	5	Uiterwaarden	water		Vincent de Boer
01-May-03	20:30	60	Rijkerswoerdse plassen	4032-13	3	Over-Betuwe	water		Vincent de Boer
03-May-03	10:30	450	Bijland	4045-44	1-2	Uiterwaarden	water		Edwin Witter
04-May-03	10:30	25	Bijland	4045-44	3-5	Uiterwaarden	water		Edwin Witter
06-May-03	10:00	100	Bijland	4045-44	3-5	Uiterwaarden	water		Edwin Witter
07-May-03	9:30	22	Bijland	4045-44	3-5	Uiterwaarden	water		Edwin Witter
10-May-03	9:00	30	Bijland	4045-44	3-5	Uiterwaarden	water		Edwin Witter
12-May-03	8:00	30	Meinerswijk	4022-25	2-4	Uiterwaarden	water		Jan Schoppers
13-May-03	9:30	66	Bijland	4045-44	4	Uiterwaarden	water		Edwin Witter
13-May-03	20:00	80	Bijland	4045-44	2	Uiterwaarden	water		Vincent de Boer
14-May-03	9:30	80	Bijland	4045-44	3-5	Uiterwaarden	water		Edwin Witter
15-May-03	8:30	44	Lamme IJssel	4016-31	2-4	Uiterwaarden	water	bomen	Jan Schoppers
15-May-03	10:00	50	Bijland	4045-44	2	Uiterwaarden	gras/akker		Edwin Witter
20-May-03	9:30	160	Bijland	4045-44	3-4	Uiterwaarden	water		Edwin Witter
21-May-03	16:00	25	Velperbroek Circuit	4024-21	1-2	Stad & dorpen	weg	bomen	Theo Verhoeven
21-May-03	9:30	80	Bijland	4045-44	2	Uiterwaarden	water		Edwin Witter
22-May-03	16:00	25	Hondsbroeksche Pleij	4023-35	1-2	Uiterwaarden	water		Theo Verhoeven
22-May-03	16:30	80	Oud-Dijk	4036-33	4	Didam	bomen		Edwin Witter
22-May-03	11:00	25	Jesuitenwaai	4034-44	4	Rijnstrangen	water	gras/akker	Theo Verhoeven
26-May-03	19:45	60	Delhuyzen	4013-13	5	Centr. Veluwe	hei	bomen	Vincent de Boer
29-May-03	17:50	52	IJssel Westervoort	4024-31	4-5	Uiterwaarden	water	gras	Olaf Klaassen
09-Jun-03	10:00	190	Meinerswijk	4022-25	3-4	Uiterwaarden	water		Olaf Klaassen
12-Jun-03	10:00	34	Dieren	3355-44	5	Stad & dorpen	huizen	bomen	Henk de Wijs
13-Jun-03	10:00	34	Dieren	3355-44	5	Stad & dorpen	huizen	bomen	Henk de Wijs
24-Jun-03	22:00	40	Schelmsewg,Arnhem	4013-41	5	Stad & dorpen	bomen	huizen	Peter Schulenberg
24-Jun-03	19:15	30	Meinerswijk	4022-35	6	Uiterwaarden	water		Vincent de Boer
26-Jun-03	21:15	30	Velperwaarden	4024-12	4-5	Uiterwaarden	gras/akker		VWG Arnhem
26-Jun-03	21:30	50	Velp-Noord	4014-41	4-5	Stad & dorpen	bomen	huizen	VWG Arnhem
27-Jun-03	8:00	60	Worth Rhederheide	3354-44	2	Centr. Veluwe	hei		Norbert Kwint
04-Jul-03	16:30	80	Babberich	4045-15	4	Rijnstrangen	gras/akker		Edwin Witter
05-Jul-03	14:00	50	afslag A348	4015-15	4	Uiterwaarden	weg	bomen	Jan Schoppers
05-Jul-03	16:00	35	Elten	4046-43	3-4	Rijnstrangen	gras/akker		Edwin Witter
24-Jul-03	15:30	90	Koningspleij	4023-44	4-5	Uiterwaarden	gras/akker	water	Olaf Klaassen

Vlieghoogte

Het voedsel (vliegende insecten) bepalen de vlieghoogte bij foeragerende vogels. In figuur 2 is de vlieghoogte weergegeven in klassen per periode. Wanneer een groep over meerdere hoogteklassen verdeeld was, bv. drie dan werd het groepsaantal in drieën verdeeld over de drie hoogteklassen. Wat gelijk opvalt is het hoge aandeel en aantal dat laag vliegt (1-10 meter) in april en de eerste helft van mei resp. 55 en 55%. Het aandeel neemt daarna af naar 25% in de tweede helft van mei, 12% in juni en 0% in juli. Het aandeel van rond de boomkronen en boven de bomen (11-50 meter) neemt gedurende het seizoen toe van 30% in april naar 80% in juli. Het aandeel van de hoogte boven de 50 meter (2x boomhoogte en hoger) varieert tussen de 10-25% en lijkt gedurende het seizoen iets toe te nemen. De aantallen in alle hoogteklassen nemen af na half mei, wat erop kan wijzen dat er minder in (grote) groepen wordt gevoerageerd in de loop van het seizoen.

Figuur 1. Gemiddelde groepsgrootte met en zonder de waarnemingen van de Bijland in 2003.

Figuur 2. Aantalsverdeling naar hoogteklasse van de waarnemingen uit 2003.

Landschap en biotoop

Op basis van het opgegeven km-hok en de opmerkingen is het landschap en het biotoop (evt. met een tweede) bepaald waar werd gefoerageerd (tabel 1). Het landschap van elke groep is weergegeven conform de indeling in Lensink (1993). In de uiterwaarden werden veruit de meeste groepen gemeld; maar liefst 26 van de 39 (67%) groepen kwamen uit dat landschap met een totaal van 2676 ex (81% van totaal). Op grote afstand maar eervol tweede is het urbane gebied met 5 waarnemingen van in totaal 183 vogels en derde de Rijnstrangen met 3 waarnemingen en 140 vogels. Voor het overige zijn het de Veluwe, Over-Betuwe en omgeving Didam met resp. 2, 2 en 1 groep. Wanneer we kijken naar het oppervlaktaandeel van de uiterwaarden (14%) in ons werkgebied dan is met 81% van de vogels en 67% van de groepen het belang van dit landschap om er te foerageren evident. De overige landschappen spelen nauwelijks een rol van betekenis als we kijken naar het oppervlak van de Veluwe met 26%, het open agrarische landschap van Over-Betuwe en Liemers met 13% en het urbane gebied met 9% van het totale oppervlak. Tot de vierde week van mei zijn het bijna alleen de uiterwaarden waarboven foeragerende groepen zijn gezien en daarna is er een grotere variatie in landschappen. In de uiterwaarden wordt er voornamelijk gefoerageerd boven water en vanaf de vierde week van mei is er een verscheidenheid aan biotopen.

Overig

Op het formulier was er ook nog de mogelijkheid om het gedrag en andere bijzonderheden te vermelden. Zesmaal werd foerageren samen met Boerenzwaluw gemeld, 3x met Huiszwaluw en 2x met Oeverzwaluw en 1x met zwaluwen spec. Een waarnemer zag boven de Bakenhof een paring in de lucht en boven de Bijland werd diverse malen gepaard vliegen als opmerking geplaatst. In april en begin mei en in de derde week van mei werd er opvallend veel melding gemaakt van harde wind en/of neerslag. Boven de Bijland was er een opvallend verschil in de gemiddelde groepsgrootte bij neerslag en/of harde wind (n=8) en mooi weer (n=5) namelijk resp. 177 en 95. Geen enkele waarnemer heeft iets kunnen melden over het voedsel met uitzondering van de Bijland op 15 mei met de opmerking 'vlak boven dijk foeragerend (enorme wolken insecten)'. Op de Worth Rhederhei werd op 27 juni rond 8 uur een toename gezien vanaf zonop 2, 8, 25, 40 naar 60 ex. Eenmaal werd melding gemaakt van het *mobben* van Gierzwaluwen van een roofvogel namelijk een Boomvalk boven de Koningspleij.

Discussie

De waarneming zijn veelal verzameld tijdens regelmatige bezoeken aan een gebied zoals de Bijland en tijdens broedvogeltellingen zoals Meinerswijk, Rijnstrangen en de ZO-Veluwe. Ondanks dat het formeel om losse waarnemingen gaat geeft het regelmatige karakter van deze bezoeken en tellingen toch een kans om uitspraken te doen over de aantallen en het seizoensverloop.

Opvallend is de tweedeling tussen De Bijland en de overige gebieden in de aantallen en de gemiddelde groepsgrootte. Voor beide gebieden geldt dat er een lichte afname is tussen april en half mei. Een duidelijk verschil is de sterke afname in de tweede helft van mei en het afwezig zijn in juni boven De Bijland in vergelijking met de rest. Het heeft er alle schijn van dat De Bijland van belang is voor grote aantallen om bij te tanken na de aankomst uit Afrika in april en begin mei. Onbekend is of het hier om de eigen broedvogels gaat of dat er ook

doortrekkers tussen zitten. Het begin van het broeden was vorig jaar gemiddeld rond half mei (Schoppers 2003) wat de duidelijke afname (bijna halvering) kan verklaren in de loop van mei. Het uitvliegen van de jongen was in 2003 rond half juli maar dat weerspiegeld zich niet een duidelijke toename van de gemiddelde groepsgrootte. Dit zou kunnen betekenen dat de jongen niet in groepen foerageren maar waarschijnlijker is dat de jongen direct na het uitvliegen vertrekken. Het snelle vertrek na het uitvliegen werd ook al vastgesteld bij de tuintelling (Schoppers 2003).

Wanneer we kijken naar de verdeling van de groepen over het landschap en biotoop dan is er een extreme scheiding. Tot half mei zijn bijna alle groepen foeragerend gezien boven de uiterwaarden boven water. Na half mei zien we meer spreiding in de landschappen en neemt het belang van water duidelijk af. Vooral het foerageren rondom bomen wordt veel gezien na half mei maar ook het agrarisch cultuurland (gras/akker) wordt regelmatig gemeld. In Europa zijn meer dan 500 soorten als prooi vastgesteld en die bestaan hoofdzakelijk uit luizen, vliesvleugeligen, kevers en tweevleugeligen (Cramp 1985). Verder wordt vermeld dat de soort bij ruige winderige omstandigheden neigt naar foerageren boven water omdat de insecten gebonden aan water dan meer actief zijn dan die gebonden aan land. Dit wordt bevestigd door de ervaringen boven de Bijland (vaak melding van veel wind en neerslag) en waar de groepsgrootte duidelijk groter was bij ruig/winderig weer. Een van de meest verrassende resultaten is het lage aantal foeragerende groepen boven de Veluwe. In Lensink (1993) wordt nog melding gemaakt van 'In de zomer verschijnen boven de heidevelden regelmatig groepen foeragerende vogels vanuit de omliggende steden en dorpen'. Het lijkt erop dat in het verleden meer gefoerageerd werd boven de heidevelden. Het zou kunnen dat er minder voedsel te halen is of dat 2003 (droge zomer) een afwijkend jaar was waardoor er minder boven de hei gefoerageerd werd dan normaal. Opvallend is dat naast de Bijland de Rhederlaag (andere grote plas in ons werkgebied) ontbreekt als locatie waar grote groepen zijn gezien. De Rhederlaag wordt minder frequent bezocht door waarnemers maar daarnaast hebben incidentele waarnemingen (div. waarnemers) uitgewezen dat daar geen grote groepen worden gezien. Wellicht moet daar de komende jaren wat meer aandacht krijgen.

In de loop van het seizoen neemt het aandeel foeragerend boven water af en dit loopt in pas met de afname in de vlieghoogteklasse van 0-10 meter, de hoogte waarop het meest gefoerageerd wordt boven water. Het aantal groepen/waarnemingen nemen gedurende het seizoen af maar het aandeel foeragerend boven andere biotopen, vooral bomen en agrarisch cultuurland, neemt duidelijk toe. Water geschikt om te foerageren is in vergelijking met bomen en agrarisch cultuurland veel minder aanwezig waardoor er meer concentratie optreedt van foeragerende vogels boven water. Verder lijkt water in het begin van het seizoen erg belangrijk voor foerageren omdat daar, gezien ook de grote groepen, blijkbaar veel meer voedsel aanwezig is op een klein oppervlak dan boven andere biotopen in dezelfde periode. Dat het aandeel in de hogere klassen (>50 meter) laag is en niet wezenlijk verandert in de loop van het seizoen zou verklaard kunnen worden door het feit dat het aantal insecten tot aan c. 100 meter hoogte afneemt (Cramp 1985).

Tot slot

Het verzamelen van grote groepen foeragerende Gierzwaluwen heeft een aantal nieuwe feiten aan het licht gebracht (in ons werkgebied). Binnen de werkgroep Onderzoek en Opleiding wordt de komende winter bekeken in hoeverre het zinvol is om grote groepen

foeragerende Gierzwaluwen te verzamelen in het waarnemingenarchief. Verder is het interessant om te zien of de heidevelden inderdaad hun glorie dagen achter zich hebben als foerageergebied voor de soort en of er ook grote groepen gezien worden boven de Rhederlaag en of Vaalplas.

Literatuur

Cramp S. 1985. Handbook of the birds of Europe, the Middle East, and North Africa. Oxford University Press, New York.

Lensink R. (vogelwerkgroep Arnhem e.o.) 1993. Vogels in het hart van Gelderland. Uitgeverij KNNV/Stichting Uitgeverij Sovon, Utrecht.

Pilzecker J. 2003a. Fenologie van de Gierzwaluw *Apus apus* in 1980-2002. Vlerk 20: 17-19.

Pilzecker J. 2003b. Fenologie 2003: vrij vroeg over de hele breedte. Vlerk 20: 137-142.

Pilzecker J. 2003c. De laatste Gierzwaluwen van 2003. Vlerk 20: 130-132.

Pilzecker J. 2003

Schoppers J. 2003. Tuintelling van de Gierzwaluw *Apus apus* in 2003. Vlerk 20: 121-129.

Verhoeven T. & Schoppers J. 2004. Nestentelling van de Gierzwaluw *Apus apus* in 2003. Vlerk 21: 11-17.

Verhoeven T. 2004. De bescherming en de voorlichting van de Gierzwaluw in 2003. Vlerk 21: 18-20.